

**GENETİK,
İNSANIN ÖZGÜR VE ÖZERK
OLUŞ KONUMUNU
TEHDİT EDER Mİ?**

Dr. Şükrü Keleş, PhD
Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Genetik,
insanın özgür ve özerk oluş konumunu
tehdit eder mi?

Dersin İçeriği

- Davranışsal genetik, klonlama, DNA veri bankaları, hem bireysel hem de toplumsal ayrımcılık
- Üremeye yardımcı teknolojiler (ebeveyn ve embriyo açısından)
- Gen tedavisi ve genetik araştırmalar
- Alana gösterilen uluslararası etik duyarlılık

1. Giriş:

Dersin Soruları

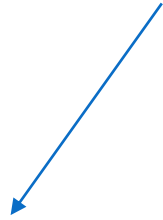
- i. İnsanın özgür ve özerk oluş konumunun nasıl yorumlanabileceği;
- ii. İnsanın özgürlük ve özerkliğine müdahalenin genetik bilgileri üzerinden bugünlerini ve geleceklerini belirlemek suretiyle mi gerçekleşip gerçekleşmeyeceği

2. Genetik Kavramının Etimolojisi & Tarihsel Kökeni

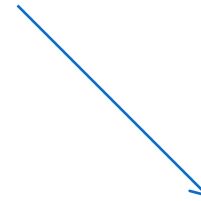
- İlk Çağ Yunan Felsefesi, “**genesis**”: oluş, doğuş, yaratılış, köken, varlığa geliş, değişim süreci...
- **XII- XVIII. yy.**
- **XX. yy.**
1902, kromozom; 1906, genetik: kalıtım bilimi;
1920, DNA & RNA; 1953, DNA çift sarmal

2. Genetik Kavramının Etimolojisi & Tarihsel Kökeni

İnsan Genom Projesi (1990-2003)

Klasik Sağaltma

Gen Tedavisi

3. Özgür ve Özerk Birey

Aydınlanma düşüncesindeki temel gelişmeler, **özgür, özerk ve akıl varlığı özne** sorunu üzerinde yoğunlaşmıştır.

- Gramer öznesi
- **Meşru politik özne**
- Felsefi özne
- **İnsani bir varlık olarak özne**

David Hume (1711- 1776)

ÖZGÜRLÜK,

- İstemenin belirlemelerine göre eylemde bulunma
- İsteme belirlenmeden eylemde bulunma

“Özgürlükten ne anladığımızı belirlemeden insanın özgür olup olmadığını saptamaya çalışmak yararsız bir uğraştır.”

Immanuel Kant (1724-1804)

ÖZGÜRLÜK,

- İnsan aklınca üretilen bir fikirdir.
- Eylemlerimizin değil, istemelerimizin bir özelliğidir.

“Eyleminin temel ilkesi evrensel bir ilke olsa, yine de onu isteyebileceğin gibi eyle.”

“İster kendin ol, ister bir başkası olsun, her zaman insanı bir araç olarak değil, bir amaç olarak görerek eyle.”

“Özgürlük ahlâkın olanağı, ahlâk özgürlüğün kanıtıdır.”

Özgürlük

- I. Bir tür varlığı olarak insanın özgürlüğü,
- II. Kişilerin özgürlüğü (etik özgürlük),
- III. Toplumsal özgürlük

Özerklik

Özerklik: autos (kendi, öz) ve nomos (kural ya da yasa) sözcüklerinden köken almaktadır.

Özerklik, kişinin kendi kendine serbestçe karar verme hakkıdır.

Özgürlük ve Özerklik ilişkisi

ÖZGÜRLÜK

İnsanın her türlü dış etkenden bağımsız olarak kendi istencine, kendi düşüncesine göre karar vermesi durumudur.

ÖZERKLİK

İnsanın kendi hakkında karar verme, özgür istencini ve düşünme yeteneğini kullanarak verdiği bu özgün kararı eyleme dönüştürme özelliğidir.

Özerklik

Sağlık Alanında Özerklik Kavramı

- Hastanın özerkliği (günümüzde hekim ve üçüncü kişilerin özerkliği...)
- Hastalık gibi geçici olabilecek sınırlamalar tarafından kısıtlanabilmektedir.
- Tıp etiği ilkesi, “Özerkliğe Saygı İlkesi”
- Aydınlatılmış Onam
- Yeterlik

4. Genetik Araştırmalar ile İlgili Uluslararası Belgeler (Özgürlük ve Özerklik Açısından)

- **Dünya Hekimler Birliği, “Helsinki Bildirgesi: 1964, 1975, 1983”**

Tıbbi araştırmalar için etik ilkeler (Madde 1);
Tıbbi ilerlemeler insan deneklerle yürütülecek araştırmalara dayanmaktadır (Madde 5);
araştırmaların tehlike ve sakınca içerdiği (Madde 8), bazı araştırma gruplarının istismara açık olduğu ve özel grupların korunmaya ihtiyaçları olduğu (Madde 9) belirtilmektedir.

- **Avrupa Konseyi, “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi (Oviedo, 1997)”**

Bir kişinin kendi sağlığı hakkında bilgi edinmesi ve özel yaşamına saygı gösterilmesi hakkı tanınmış (Madde 10), tıbbi ve araştırma amaçlarıyla yapılan genetik testlerin sınırlandırılması kabul edilmiş (Madde 12) ve üzerinde araştırma yapılacak kişiden aydınlatılmış onam alma zorunluluğu (Madde 16) üzerinde durulmuştur.

- **Birleşmiş Milletler, UNESCO, “İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1997)”**,

“Kuramdan Uygulamaya”: İnsan genomunun korunması amaçlanmıştır. Aydınlatılmış onamın alınması (Madde 5); hiç kimsenin ayrımcılığa maruz kalmaması (Madde 6); genetik verilerin gizliliği (Madde 7); hiçbir araştırmanın insanın temel hak ve özgürlüklerinden ve insan onurunu gösterilen saygıdan daha üstün olmadığı (Madde 10); herkesin genetik ilerlemelere erişim hakkına sahip olduğu (Madde 12) ifade edilmiştir.

- **Birleşmiş Milletler, Unesco, “İnsan Genetik Verileri Uluslararası Bildirgesi, 2003”**

Düşünce özgürlüğüne hak ettiği değerin verilmesi (Madde 1); bireyin kimliğinin özgürlük boyutunu da içerdiği (Madde 3); genetik verilerin özel konumu (Madde 4); tanımlanmayan risklerin varlığı, ayrımcılık ve aşağılama yapmama (Madde 7), aydınlatılmış onam (Madde 8) üzerinde durulmuştur.

5. Tartışma

Genetik dalının temel amacı,
kalıtsal hastalıkların genetik temellerinin
aydınlatılmasıdır.

5. Tartışma

Genetik müdahalelerin
hastalık etkeni olan genleri saptayıp sağaltmak
amacından saparak

İnsanın özgür ve özerk oluş konumu için
tehdit unsuru mu (?)

yoksa

insana avantajlar kazandıran uygulamalar mı (?)

Dersin Soruları

- İnsanın özgür ve özerk oluş konumunun nasıl yorumlanabileceği;
- İnsanın özgürlük ve özerkliğine müdahalenin genetik bilgileri üzerinden bugünlerini ve geleceklerini belirlemek suretiyle mi gerçekleşip gerçekleşmeyeceği

5.1. Öjenik Uygulamalar

- Öjeni, eski Yunanca'da "iyi" anlamına gelen *eu-* ön eki ile "üretmek" anlamına gelen *gens*'ten (eugenes: iyi doğum; eugeneia: soyluluk) türetilmiştir.
  - ✓ Pozitif öjeni
  - ✓ Negatif öjeni
  - ✓ Liberal (yeni) öjeni

5.1. Öjenik Uygulamalar

Liberal öjeniyeye göre,
üremeye yardımcı teknolojilerin kullanımını sırasında
tedavi edici ya da düzeltici müdahaleler
arasında bir sınır bulunmamaktadır.

5.1. Öjenik Uygulamalar

Tıp (genetik), insanı sağaltmaktan uzaklaşarak, insanı mükemmelleştirme yönünde bir eğilim mi göstermektedir?

Böylesi bir eğilimin dayanakları nelerdir?

Ve bu dayanaklar, felsefi ve etik açıdan haklı çıkarılabilir mi?

Pozitif ve Negatif Öjeni Arasındaki Sınır

- Net olmayan bir sınırdır!
- Kavramsal ve pratik sebeplerden ötürü oldukça bulanık!

Yine de,

Nesneyle kurulan ilişkiyi *niyet açısından* değerlendirerek söz konusu bulanıklığı gidermek için bir dayanak bulduğumuzu iddia edebiliriz.

Niyet açısından bir değerlendirme

Negatif öjeni

Yöneldiği
nesne-varlık
sağaltmak

Pozitif öjeni

Yöneldiği
nesne-varlık
yaratmak

Gen tedavisinin etik boyutu

Gen tedavisinin sunduğu bilgiyi nasıl kullanmalıyız?

Tıbbın, teknolojinin sunduğu bilgiyi kullanma sorumluluğu vardır.

Hasta, bilimin sunduğu olanaklarla kendi özerkliğini yetkinleştirebilmektedir.

5.2. Ebeveyn Açısından Özerklik

Bir başka varlık hakkında karar vermek ebeveynin özerkliğinde nerededir?

Liberal
bakış açısı

Geleneksel
bakış açısı

5.2. Ebeveyn Açısından Özerklik

- Embriyo *için*

- Embriyo *yerine*

karar verme

5.3. Embriyo Açısından Sınırlı Özerkliğin Temellendirilmesi

Nasıl **kişilerarası** bir ilişki?

“... öznel haklarını savunamayan doğum öncesi insanların hayatlarının korunması...”

(J. Habermas, 2003)

Potansiyel Kuramı

Kişi olma özelliğini taşıyan ve yok edilmesiyle bu potansiyelin gerçekleşmesinin kesin olarak engelleneceği kişilerin de kişi olma özellikleri tam olarak gelişmiş kişilerle aynı ahlaki statüde olması gerektiğini savunmaktadır.

(Tooley, 1998)

Tür Üyeliği Kuramı

Normal erişkini kişi olan bir türün tüm üyelerinin kişi olarak kabul edilmesi gerektiğini kabul etmektedir.

(Tooley, 1998)

5.3. Embriyo Açısından Sınırlı Özerkliğin Temellendirilmesi

Embriyonun kendi varlığı ve doğası gereği içinde taşıdığı potansiyel, onun **sınırlı özerkliğini** yaşama geçirebilmesi için uygun koşulların yaratılmasını gerektirmektedir. Bu gereklilik, **insan hakları** başlığı altında en temel haklardan biri olan **yaşam hakkını** içererek, **embriyonun kısıtlı da olsa özerk oluş konumunun** hukuksal zemindeki karşılığıdır.

Yaşayabilirlik Sınırı

Embriyo,

ne zaman hukuk sisteminin bir üyesi olarak kabul edilebilir?

Yaşayabilirlik sınırı, insan yaşamının başlaması için sıklıkla temel alınan ölçütlerden biridir.

- ✓ 12-16 hafta
- ✓ 20-28 hafta

Yaşayabilirlik Sınırı

- 10 hafta: Ülkemizdeki hukuk sisteminin çizdiği yaşayabilirlik sınırı
- **Potansiyel ve Tür Üyeliği Kuramlarının birleştiği bir sınır mıdır?**
- 10 haftadan öncesi?

Embriyodaki potansiyelin varlığını kabul etmek, bu varlığa yaşam hakkını tanımak için 10 hafta gibi bir sınırı şart koşturmakla tutarlı mıdır?

Embriyonun Yaşam Hakkı

- Her insanın yaşam hakkı vardır.
- İnsan embriyosu insandır.
- Öyleyse embriyonun yaşam hakkı vardır.

Embriyonun Yaşam Hakkı

- Potansiyel her insan yaşama hakkına sahiptir.
- Embriyo potansiyel insandır.
- Dolayısıyla embriyonun yaşama hakkı vardır.

Bilişsel Yeti Kuramı

“Bilinçlilik, seçim yapabilme, akılcı isteklerde bulunabilme, kendinin farkında olma, akılcı düşünme yetisine sahip olma, zaman duygusuna sahip olma, ahlâki değerlendirmeye dayalı seçimler yapabilme, ansal olanların ötesinde ilgileri olma, kendisi için bir gelecek düşünebilme, başkalarıyla toplumsal ilişki ve iletişim kurabilme”

Yaşayabilirlik Sınırı, Potansiyel Kuramı ve Özerklik Arasındaki İlişki

Özerkliğin bir insanda açık bir biçimde bulunmadığı durumlarda bile kişide **varoluşsal bir olasılık** olarak bulunduğunu kabul ediyorsak, bu görüşü, potansiyel kuramının kabul ettiği kişi adayı için de geçerli kılabiliriz. **Fetüsün rahme bağımlı oluşunu özerkliğin geçici bir sınırlandırılma biçimi** olarak yorumlamak mümkündür.

Özerkliğin sınırlandırılmış olduğu böylesi bir durumda **zaman faktörünün** önemi, embriyonun doğumdan sonraki yaşamını kendi belirleyeceği öncelikler doğrultusunda şekillendirebilme hakkının savunulmasından gelmektedir.

5.4. Genetik Araştırmalar: Geleceğe İlişkin Özgür ve Özerk Oluş Kaygıları

Demokratik toplumlarda araştırma özgürlüğünün düşünce özgürlüğünün bir yansıması olmasından yola çıkarak, **genetik araştırmaların gelecekte etik açıdan kabul edilemeyecek pozitif öjenik sonuçlar doğurabileceği ihtimaline karşılık**, bu türden araştırmaların engellenmesi ya da yavaşlatılması kabul edilemez.

6. Sonuç ve Öneriler

Genetik,
insanın özgür ve özerk oluş konumunu **sistemli ve sürekli bir biçimde olumsuz etkilemeye başladığı zaman** bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmelidir.

6. Sonuç ve Öneriler

Sorun,
genetik dalındaki ilerlemeler
ya da araştırmalar değildir;
araştırma sonuçlarının hangi amaçları gözetererek
nasıl kullanılacağına ilişkindir.

Kaynakça

Habermas J. İnsan Doğasının Geleceği. (Ökten K.H., Translate.) Everest Yayınları, 2. Baskı. İstanbul: 2003. p. 45-149.

Keleş Ş. Genetik İnsanın Özgür ve Özerk Oluş Konumunu Tehdit Eder mi? Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2013;21(1):1-17

Tooley M. Personhood. Kuhse H, Singer P, eds. A Companion to Bioethics. 2nd ed. Oxford Blackwell; 2009. p. 129-39.

Teşekkür ederim.